

University of Groningen

Algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen in hulp en onderwijs aan uithuisgeplaatste jeugdigen

Harder, Annemiek T.; Bastiaanssen, Inge L. W.; Knorth, Erik J.; Kuiper, Chris H. Z.

Published in:
Uithuisgeplaatste jeugdigen

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Final author's version (accepted by publisher, after peer review)

Publication date:
2020

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Harder, A. T., Bastiaanssen, I. L. W., Knorth, E. J., & Kuiper, C. H. Z. (2020). Algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen in hulp en onderwijs aan uithuisgeplaatste jeugdigen. In A. Harder, E. Knorth, & C. Kuiper (editors), *Uithuisgeplaatste jeugdigen: Sleutels tot succes in behandeling en onderwijs* (blz. 86-100). SWP Uitgeverij.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen
in hulp en onderwijs aan uithuisgeplaatste jeugdigen

Annemiek T. Harder
Inge L. W. Bastiaanssen
Erik J. Knorth
Chris H. Z. Kuiper

Verschijnt in:

Annemiek Harder, Erik Knorth en Chris Kuiper (Red.)

Uithuisgeplaatste jeugdigen:
Sleutels tot succes in behandeling en onderwijs

Amsterdam
Uitgeverij SWP
ISBN 978-90-8850-932-2

2020

Informatie:
Prof. dr. E. J. Knorth
Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen
Orthopedagogiek: Gedrag, Opvoeding en Kinderrechten
Grote Rozenstraat 38
NL-9712 TJ Groningen

E-mail: E.J.Knorth@rug.nl

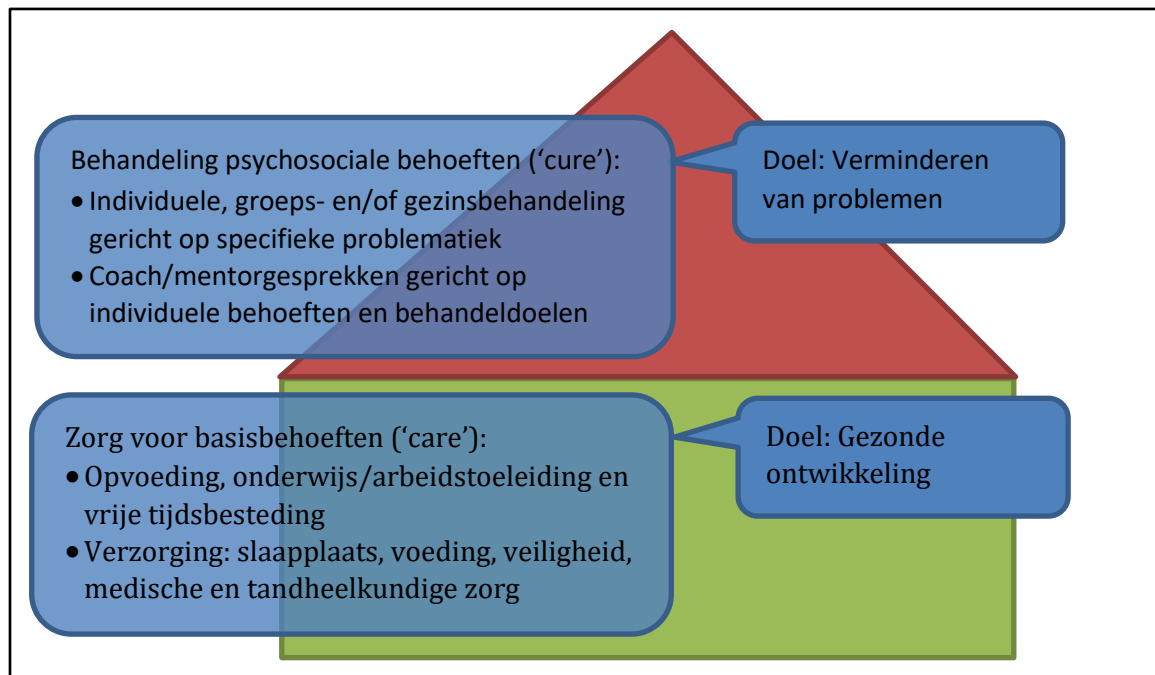
Hoofdstuk 5

Algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen in hulp en onderwijs aan uithuisgeplaatste jeugdigen

Annemiek T. Harder, Inge L.W. Bastiaanssen, Erik J. Knorth en Chris Kuiper

Inleiding

De jeugdhulp met verblijf die jeugdigen na een uithuisplaatsing ontvangen bestaat uit zowel zorg voor basisbehoeften van jeugdigen ('care') gericht op een gezonde ontwikkeling als uit behandeling van psychosociale behoeften ('cure') gericht op de vermindering van problemen (zie figuur 1).

Figuur 1 Onderdelen van hulp aan uithuisgeplaatste jeugdigen (aangepaste versie van Boendermaker, Van Rooijen, Berg, & Bartelink, 2013, p. 4)

In alle vormen van hulp na een uithuisplaatsing, dus zowel in pleegzorg, gezinshuizen als residentiële jeugdhulp en het bijbehorende onderwijs, dient te worden voorzien in de basisbehoeften van jeugdigen. En in verband met de vaak aanwezige problematiek bij jeugdigen en in het gezin, is behandeling van specifieke individuele problemen voor vrijwel alle jeugdigen en hun ouders eveneens van belang.

De psychosociale ontwikkeling die jeugdigen tijdens verblijf in pleegzorg, gezinshuizen en residentiële instellingen doormaken blijkt vergelijkbaar te zijn, zo laat recent Nederlands onderzoek zien (Leloux-Opmeer, Kuiper, Swaab, & Scholte, 2018). Waar 18% van de jeugdigen in dat onderzoek volgens professionals een significante verbetering laat zien in het psychosociaal functioneren, verslechtert dit functioneren bij 20% van de jeugdigen. Om de uitkomsten en kwaliteit van hulpverlening aan uithuisgeplaatste jeugdigen verder te verbeteren is meer inzicht nodig in *hoe* resultaten worden bereikt (cf. Libby, Coen, Price, Silverman, & Orton, 2005). De afgelopen jaren is er in onderzoek toenemend aandacht gekomen voor de resultaten van hulpverlening aan jeugdigen en voor de ingrediënten van de hulpverlening die van belang zijn voor effectiviteit (zie bijvoorbeeld Barnhoorn et al., 2013; Leloux-Opmeer et al., 2018; Weisz et al., 2017).

In dit hoofdstuk en dit deel van het boek gaan we in op de kennis die op dit moment beschikbaar is over de werkzame ingrediënten in hulp bij uithuisplaatsing. We bespreken daarbij de meest relevante ontwikkelingen en kennis over wat werkt in de behandeling van uithuisgeplaatste jeugdigen. We schenken ook aandacht aan wat werkt in het onderwijs aan uithuisgeplaatste jeugdigen. De kennis over wat werkt is afkomstig uit wetenschap, praktijk en ervaringen van jeugdigen en ouders.

Algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen

Voor het in kaart brengen van werkzame ingrediënten is een veelgebruikt onderscheid dat tussen algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen (Van Yperen, Van der Steege, Addink, & Boendermaker, 2010; zie figuur 2).

Figuur 2 Algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen van goede jeugdhulp voor uithuisgeplaatste jeugdigen (aangepaste versie van figuur in Van Yperen, 2010, p. 58)

Algemeen werkzame (of non-specifieke) factoren zijn de ingrediënten van de hulpverlening die bijdragen aan het resultaat, ongeacht de soort behandeling en doelgroep (Van Yperen et al., 2010). Deze factoren maken zodoende deel uit van alle hulp, ondersteuning en behandelingen aan jeugdigen, ongeacht of ze thuis wonen of elders. De bekendste algemeen werkzame factor is de kwaliteit van de samenwerkingsrelatie tussen de jeugdige en/of ouders en de hulpverlener (zie ook hoofdstuk 6).

Het tweede onderdeel van het figuur betreft de specifieke interventies en werkzame elementen behorende bij een specifieke hulpvorm voor uithuisgeplaatste jeugdigen. Bij een uithuisplaatsing zijn er over het algemeen drie mogelijkheden, namelijk plaatsing in een pleeggezin, een gezinshuis of plaatsing in een residentiële instelling (zie ook hoofdstuk 1). Pleegzorg vraagt daarbij bijvoorbeeld inzet van andere specifieke werkzame elementen dan plaatsing in een residentiële instelling of een gezinshuis. Bij pleegzorg is bijvoorbeeld het begeleiden van de

samenwerkingsrelatie tussen pleegouders en eigen ouders een specifiek werkzaam element om de plaatsing te laten slagen en voortijdige beëindiging, vaak *breakdown* genoemd, te voorkomen.

Het derde onderdeel van het figuur betreft specifiek werkzame elementen voor bepaalde doelgroepen of typen interventies (Duncan, Miller, Hubble, & Wampold, 2010). Specifiek werkzame elementen zijn gericht op een specifiek onderdeel van het probleem waarvoor jeugdigen worden behandeld, bijvoorbeeld EMDR-behandeling bij traumaproblematiek (zie hoofdstuk 4). Om zowel praktijkmensen als beleidsmakers meer houvast te geven bij de keuze en inzet van interventies wordt er steeds meer onderzoek gedaan naar de werkzame elementen van interventies. Zo zijn er zes Consortia Effectiviteit psychosociale interventies Jeugd die met subsidie van ZonMw onderzoeken welke kernelementen interventies hebben (ZonMw, 2019). De studies die deze Consortia uitvoeren moeten uitwijzen welke elementen van interventies wanneer, bij wie en door wie het beste ingezet kunnen worden. Het uiteindelijke doel is dat de uitkomsten eraan bijdragen dat er in de praktijk nog effectiever gewerkt wordt en dat jeugdigen en gezinnen beter geholpen worden. Vijf van de zes onderzoeksconsortia doen onderzoek naar werkzame elementen van problemen waar ook uithuisgeplaatste jeugdigen mee kampen, namelijk sociale vaardigheden/onzekerheid/weerbaarheid, internaliserende gedragsproblemen waaronder angst, depressie en stemmingsproblemen, druk gedrag en ADHD, externaliserende gedragsproblemen/-stoornissen en zware opvoedproblemen/multiprobleemgezinnen. De nog te verschijnen resultaten van deze consortia kunnen ook van groot belang zijn voor de vormgeving van hulp aan uithuisgeplaatste jeugdigen (ZonMw, 2019).

De combinatie van algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen

De combinatie van algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen maakt dat een behandeling effectief kan zijn voor uithuisgeplaatste jeugdigen. Specifiek werkzame elementen dragen aantoonbaar bij aan het oplossen of verlichten van het probleem. Deze specifieke elementen kunnen alleen effectief worden ingezet wanneer ze gecombineerd worden met algemeen werkzame factoren. Zo kan een beroepsopvoeder, zoals een gezinshuisouder of een pedagogisch medewerker op de leefgroep, alleen specifieke opvoedtechnieken effectief toepassen wanneer hij/zij een goede band heeft met een jeugdige. Ook kan de inzet van specifiek werkzame elementen de algemeen werkzame factoren versterken. Wanneer bijvoorbeeld een jeugdige merkt dat hulp werkt dan krijgt hij/zij ook meer vertrouwen in de beroepsopvoeder en als gevolg daarvan ontstaat er dan een goede behandelrelatie.

Er zijn drie onderzoekslijnen relevant bij de vraag naar wat werkt in de behandeling van uithuisgeplaatste jeugdigen, namelijk onderzoek naar wat werkt 1) in het algemeen bij jeugdigen in de jeugdhulp, en het daaraan gekoppelde onderwijs 2) in specifieke hulpvormen waarbij er sprake is van een uithuisplaatsing, namelijk pleegzorg, gezinshuizen en vormen van residentiële jeugdhulp (en combinaties daarvan) en 3) bij specifieke problematiek die vaak voorkomt bij jeugdigen die te maken krijgen met een uithuisplaatsing. In de komende paragrafen wordt de kennis over wat werkt in onderwijs en jeugdhulp bij uithuisgeplaatste jeugdigen aan de hand van de bovengenoemde onderzoekslijnen samengevat.

Wat werkt in het algemeen bij jeugdigen in de jeugdhulp

Volgens het ‘common factors model’ (Karver, Handelsman, Fields, & Bickman, 2005) is er een aantal algemeen werkzame factoren in de hulpverlening, ongeacht de doelgroep of het type hulpverlening (Van Yperen et al., 2010). Persoonlijke en interpersoonlijke componenten die voorkomen in alle

therapeutische interventies zijn volgens dit model in grotere mate verantwoordelijk voor behandeluitkomsten dan specifieke ingrediënten of elementen van een bepaald behandelmodel (Barth et al., 2012). De belangrijkste voorspellers voor uitkomsten van hulpverlening zijn volgens het common factors model cliënt- en relatiefactoren die de hulpverlening beïnvloeden ongeacht de doelgroep of het type hulp dat wordt geboden (Carr, 2009; Karver et al., 2005; Karver, Handelsman, Fields, & Bickman, 2006). Cliëntfactoren omvatten zowel kenmerken van de cliënt, zoals de ernst van de aanwezige problematiek en zijn/haar positieve eigenschappen, als kenmerken van zijn/haar omgeving, zoals de sociale steun in de omgeving van de cliënt. Relatiefactoren verwijzen naar de samenwerkingsrelatie: Een emotionele, affectieve en/of cognitieve connectie in termen van overeenstemming op de taken en behandeldoelen tussen de cliënt en behandelaar (Karver et al., 2005).

Een goede samenwerkingsrelatie tussen cliënt en hulpverlener is volgens de algemene factoren benadering een universele bouwsteen van hulpverlening die een belangrijke bijdrage levert aan de uitkomsten van de hulp (Karver et al., 2005; zie ook hoofdstukken 6, 8 en 9). De samenwerkingsrelatie omvat kenmerken die in verschillende behandelingen terug te vinden zijn, ongeacht de theoretische benadering van de hulpverlener (Daniël & Harder, 2010; Duncan et al., 2010). Hoewel de samenwerkingsrelatie tussen cliënt en hulpverlener in alle hulpvormen van belang is, lijkt deze relatie in het bijzonder van belang in hulp aan uithuisgeplaatste jeugdigen. Door ervaring met andere (niet succesvolle) vormen van hulp, kan het namelijk zo zijn dat jeugdigen (en ouders) weinig verwachtingen hebben, negatief zijn en/of weinig gemotiveerd zijn voor de hulpverlening (cf. Harder, 2011; Karver et al., 2006; Shirk & Karver, 2003). Door deze negatieve houding bij jeugdigen en/of ouders kan het moeilijk zijn voor hulpverleners (en docenten) om goed contact te krijgen met jeugdigen en/of ouders tijdens hulp na een uithuisplaatsing (Barnhoorn et al., 2013; Colson et al., 1991; Harder, 2011). Op basis van huidige studies is nog geen uitsluitsel te geven over het vraagstuk wiens beoordeling van de alliantie (van cliënt of hulpverlener) de beste voorspeller is voor het hulpverleningsresultaat (Van Hattum, De Greef, Van der Rijken, Golbach, & Scholte, 2019).

Andere algemeen werkzame factoren zijn bijvoorbeeld het aansluiten van de hulpverlener bij de motivatie van de cliënt (zie hoofdstuk 12 en 13) en een goede structurering van de interventie (in termen van een duidelijke doelstelling, planning en fasering). Ook professionaliteit, waaronder goede opleiding en training van de behandelaar (zie hoofdstuk 10), en goede werkomstandigheden van de behandelaar (zie hoofdstuk 11), zoals het hebben van een draaglijke caseload, goede ondersteuning en veiligheid, zijn algemeen werkzame factoren. Programma- of behandelintegriteit, waarmee wordt bedoeld dat een interventie in de praktijk wordt uitgevoerd zoals deze uitgevoerd hoort te worden, is ook een algemeen werkzame factor. Verder kan het routinematig monitoren van de effectiviteit van de behandelen worden gezien als een algemeen werkzame factor (Van Yperen et al., 2010).

Wat werkt in hulp bij uithuisplaatsing

Voor het beschrijven van de belangrijkste werkzame elementen van hulp bij uithuisplaatsing maken we gebruik van een onderscheid in pleeggezinnen, gezinshuizen en residentiële leefgroepen. In deze paragraaf worden de meest bekende werkzame elementen van deze hulpvormen op een rijtje gezet. Verdere informatie over pleegzorg, residentiële jeugdzorg en gezinshuizen wordt in hoofdstuk 16 en 17 van dit boek weergegeven.

Voordat we verder ingaan op wat werkt bij pleegzorg, gezinshuizen en residentiële jeugdhulp gaan we eerst in op onderwijs, aangezien zowel pleegzorg, gezinshuizen als residentiële jeugdhulp altijd gecombineerd wordt met onderwijs voor de jeugdigen die er verblijven. Daarbij hebben

kinderen en jongeren die uit huis zijn geplaatst vaker problemen met aansluiting bij de samenleving dan kinderen en jongeren die bij hun ouders zijn opgegroeid (Stein, Ward, & Courtney, 2011). Door uithuisplaatsing kan de schoolloopbaan onderbroken worden evenals activiteiten in de vrije tijd zoals sport en omgang met vrienden. Daarnaast is de periode voorafgaand aan en tijdens een uithuisplaatsing dusdanig ingrijpend dat dit ook consequenties kan hebben voor de schoolprestaties van kinderen en jongeren (Bastiaanssen, Kerkhof, & Addink, 2019). Omdat een uithuisplaatsing zorgt voor breuklijnen in de ontwikkeling van jeugdigen is extra aandacht voor onderwijs (en vrije tijd) belangrijk. Uit onderzoek blijken hulpvormen die onderwijs en jeugdhulp combineren samen te hangen met goede uitkomsten voor jeugdigen in de jeugdhulp (zie hoofdstuk 15). Voor meer informatie over onderwijs aan uithuisgeplaatste jeugdigen verwijzen we ook naar hoofdstuk 14 van dit boek.

Pleegzorg

Ons baserend op een tweetal documenten (De Baat & Bartelink, 2012; De Baat, Van den Bergh, & De Lange, 2019) onderscheiden we vijf thema's die cruciaal zijn voor de werkzaamheid van pleegzorg¹, te weten de voorbereiding en matching bij een pleegzorgplaatsing, het bevorderen van een helder ontwikkelingsperspectief voor het pleegkind, het monitoren van diens ontwikkeling (incl. de overgang naar zelfstandigheid), de begeleiding van pleegouders en biologische ouders, en het aanbieden van effectieve interventies wanneer ontwikkelingen in het pleeggezin daar aanleiding toe geven.

De noodzaak van een goede voorbereiding en adequate matching voor het welslagen van een pleeggezinsplaatsing wordt sinds jaar en dag als een vanzelfsprekendheid beschouwd. Met matching wordt het proces van het zoeken/vinden van een pleeggezin dat optimaal aansluit bij de kenmerken en behoeften van een pleegkind bedoeld (Zeijlmans, López López, Grietens, & Knorth, 2017). Wat betreft de voorbereiding van aspirant-pleegouders is er veel ervaring met zgn. STAP-programma's² (Knorth, 1997; Strijker & Knorth, 2007, 2018), waarin 'gevoelige' onderwerpen (zoals geschiedenis van misbruik kind, gedragsproblemen en contact/samenwerking met biologische ouders) met hen worden besproken en wordt nagegaan of zij geschikt worden geacht en zichzelf geschikt vinden als pleegouders (screening en selectie). Uit eerder onderzoek blijkt dat bij 20 tot 40% het oordeel is: niet of minder geschikt (Knorth, 1997). Wat hierbij bijvoorbeeld een rol speelt is dat aspirant-pleegouders er niet altijd voor voelen kinderen 'met problemen' in hun midden op te nemen. Zo blijkt uit recent onderzoek in Noord-Nederland (Strijker & Knorth, 2018, p. 16) dat aspirant-pleegouders vooral grote bedenkingen hebben bij het opnemen van kinderen met externaliserende gedragsproblemen (zoals deviant seksueel gedrag, drugsgebruik, agressief en delinquent gedrag) in het gezin. Naast kindfactoren wordt matching door factoren bepaald die te maken hebben met de professional een beslissing neemt over de pleegzorgplaatsing en door de context waarin hij of zij werkt of moet werken (denk bv. aan het gebrek aan pleeggezinnen). Het

¹ De nadruk ligt in deze bespreking op de zgn. *opvoedingsvariant* in de pleegzorg, d.w.z. dat een kind voor langere tijd niet meer thuis kan wonen en pleegouders de verantwoordelijkheid op zich nemen het kind op te voeden en te begeleiden tot het de leeftijd van meerderjarigheid heeft bereikt. Naast deze opvoedingsvariant bestaat er de *hulpverleningsvariant*, waarbij gepoogd wordt het kind na hulp aan het gezin terug te plaatsen bij de biologische ouders. Een derde variant is de *therapeutische pleegzorg*, bestemd voor kinderen met ernstige stoornissen (De Baat & Bartelink, 2012).

² STAP is een acroniem voor **S**amenwerking **T**eamgeest **A**spirant **P**leegouders, en is gebaseerd op het Amerikaanse MAPP-programma (**M**odel **A**pproach to **P**artnerships in **P**arenting; zie Van Pagée, Van Miltenburg, en Mayers Pasztor (1991).

gevolg is dat een matchingbeslissing niet altijd de meest ideale is. Bovendien zien we dat direct betrokkenen – vooral kind en ouders – niet steeds worden ‘meegenomen’ in de besluitvorming (Zeijlmans, López López, Grietens, & Knorth, 2018, 2019).

Met het oog op een helder ontwikkelingsperspectief voor het pleegkind is het zaak om op een overzienbare termijn – bij voorkeur binnen een half jaar (Breg & Daamen, 2014) – een *opvoedingsbesluit* te nemen: Wie zijn de opvoeders die bij wie het kind zal opgroeien, de ouders of de pleegouders? Bij het nemen van deze (ingrijpende) beslissing dient het ontwikkelingsbelang van het kind centraal te staan. Van belang is dat meegewogen wordt hoe het kind zich feitelijk ontwikkelt in het pleeggezin (met inbegrip van de zich ontwikkelende gehechtheidsrelaties), hoe de betrokkenen tegen een keuze aankijken, en welke beschermende en risicofactoren in beeld zijn bij de twee keuzemogelijkheden. Uit onderzoek onder 74 gezinnen die in een intensief klinisch programma begeleid werden bij het komen tot een opvoedingsbesluit³, blijkt dat het nog niet zo eenvoudig is snel tot besluitvorming te komen: na een half jaar is er voor 40% van de betrokken kinderen duidelijkheid, na een jaar voor ruim 80% (Vischer, Knorth, Grietens, & Post, 2019a).

Bij een derde thema, het zorgvuldig *monitoren* van de ontwikkeling van het kind (Lekkerkerker, De Baat, & Van Yperen, 2016), is het van groot belang aandacht te hebben voor signalen in het gedrag van kinderen, die erop kunnen duiden dat het kind niet goed in z’n vel zit. Pleegouders (en begeleiders) hebben dit niet altijd goed in beeld. Een onverwacht voorbeeld hiervan deed zich voor in een groep van 110 pleeggezinnen die deelnam aan een interventie-onderzoek (Van Andel et al., 2015). Onderdeel van deze studie was het observeren van de interacties tussen pleegkind en pleegouders (leeftijd kinderen 6 weken – 3,5 jaar). Opvallend was dat maar liefst 40% van de pleegouders ‘onvoldoende’ scoorde op de EAS-dimensie ‘sensitiviteit’ en een derde ‘onvoldoende’ scoorde op de dimensies ‘structureren’ en ‘niet intrusief zijn’. Verder scoorde een substantiële groep kinderen ‘onvoldoende’ op de EAS-dimensies⁴ ‘responsiviteit’ en ‘betrokkenheid’, namelijk 68% resp. 81%; de kinderen lieten gedrag zien dat wel aangeduid wordt als ‘emotionally shut down’ (Biringen, 2008). Op basis van de bevindingen adviseren Van Andel et al. (2015) dat in de begeleiding nadrukkelijk aandacht besteed dient te worden aan het herkennen van signalen van spanningsgerelateerd gedrag bij de kinderen door pleegouders. Een ander belangrijk aandachtspunt voor pleegouders en begeleiders is het volgen van de ontwikkeling van externaliserende gedragsproblemen en gehechtheidsstoornissen bij het kind. Tezamen met ‘hogere leeftijd’ en ‘eerdere verplaatsingen’ vormen zij de belangrijkste voorspellers van een voortijdig beëindigde plaatsing, een breakdown (Strijker & Knorth, 2009, 2018). Breakdown percentages lopen voor kinderen (0-11 jaar) op tot zo’n 30%, terwijl deze voor jongeren (12-18 jaar) richting 50% gaan (Strijker, 2009, p. 174).

De *begeleiding* van pleegouders en biologische ouders is essentieel. In een factsheet geeft Daamen (2014) de vier belangrijkste aandachtsvelden weer voor begeleiders van pleegouders, namelijk 1) ingaan op ondersteuningsbehoeften bij pleegouders, 2) informatie delen over de voorgeschiedenis van het kind, 3) begeleiding bij actuele opvoeding(svragen), en 4) begeleiding bij de omgang met specifiek gedrag (zoals agressief gedrag of juist sterk teruggetrokken gedrag, bijvoorbeeld als gevolg van traumatische ‘life events’ – zie ook hiervoor). Voor wat betreft de relatie met de biologische ouders geldt het adagium: Streef zoveel mogelijk naar *samenwerking met ouders* (zie ook hoofdstuk 8 en 9). Er is meer kans op samenwerking als ouders ook al bij het proces van

³ Het gaat hierbij om gezinnen met jonge kinderen (0-2 jaar), die als het ware een ‘laatste kans’ krijgen te laten zien dat ze in staat zijn hun kind(eren) veilig op te voeden (zie ook Vischer et al., 2019b).

⁴ EAS = Emotional Availability Scales (Biringen, 2008).

matching en plaatsing betrokken zijn. De ontwikkeling van het kind is hierin leidend: als de samenwerking of het contact tussen ouders en kind schadelijk is voor de ontwikkeling of als het onveilig is, dan gaat het niet.

Ten slotte wijzen we op de beschikbaarheid van verschillende *interventies*, gericht op pleegzorgsituaties waarin zich (steeds grotere) problemen aandienen. In de Databank Effectieve Interventies (DEI) voor jeugdigen is een 7-tal programma's te vinden, die de minimale kwalificatie hebben dat ze 'goed onderbouwd' zijn (Breg & Zoon, 2014). Twee specifiek op de pleegzorg toegesneden interventies zijn 'Zorgen voor getraumatiseerde kinderen' (Coppens & Van Kregten, 2012) en de 'Pleegouder – Pleegkind Interventie' (Van Andel, Grietens, & Knorth, 2012; Van Andel et al., 2016).

Gezinshuizen

Het is aannemelijk dat de hiervoor bij pleegzorg beschreven vijf thema's tevens van belang zijn voor de werkzaamheid van gezinshuizen. Een gezinshuis is een kleinschalige vorm van jeugdhulp - georganiseerd vanuit een natuurlijk gezinssysteem - waar gezinshuisouders volgens het 24x7 uursprincipe opvoeding, ondersteuning en zorg bieden aan bij hen in huis geplaatste kinderen en jongeren die tijdelijk of langdurig zijn aangewezen op intensieve en professionele hulpverlening als gevolg van beschadigende ervaringen en/of complexe problematiek (Kernteam Kwaliteitscriteria Gezinshuizen, 2019). In gezinshuizen wonen jongeren in een huiselijke omgeving. De gezinshuisouders zijn inwonende werknemers (Lee & Thompson, 2009). Gezinshuizen worden gezien als een zorgvorm tussen pleeggezin en residentiële zorg in (Huefner, James, Ringle, Thompson, & Daly, 2010).

Naast de vijf hiervoor beschreven thema's staat er in de recent ontwikkelde kwaliteitscriteria voor gezinshuizen een aantal criteria vermeld die relevant lijken voor de werkzaamheid. In de eerste plaats zijn de gezinshuisouders professioneel opvoeders die bij aanvang gescreend zijn op geschiktheid voor het professionele opvoederschap. Tijdens de screening dient er aandacht te zijn voor persoonseigenschappen (aard, aanleg, karakter, kwaliteiten), levensloop, professionele achtergrond, kennisniveau en motivatie van gezinshuisouders. Ook dient er zowel aandacht te zijn voor de geschiktheid als voor veiligheid, waarbij gedacht kan worden aan de geschiedenis van de gezinshuisouders en andere personen die op regelmatige basis in het gezinshuis zijn.

Ten tweede is een positief en ondersteunend leefklimaat een belangrijk kenmerk van een gezinshuis. In een dergelijk leefklimaat draagt de kwaliteit van de sociale en fysieke omgeving bij aan de fysieke en geestelijke gezondheid van alle kinderen en de gezinshuisouder(s). Een derde kenmerk is de verbinding tussen het gezinshuis en het gezin van herkomst van het kind. Zo is het belangrijk dat ouders de plaatsing van hun kind in het gezinshuis (proberen te) accepteren (Van de Koot & Noordegraaf, 2018, p. 34, zie verder hoofdstuk 9). Ten vierde kan het relatief kleine aantal bewoners van gezinshuizen een werkzame factor zijn (cf. Harder & Knorth, 2007). Een vijfde factor is de wijze waarop 'zo gewoon mogelijk' tegelijkertijd ook professioneel en transparant georganiseerd kan worden. Een mogelijke werkzame factor van gezinshuizen is dat gezinshuisouders net zoals 'gewone ouders' en pleegouders geen wisseldiensten kennen maar gewoon altijd thuis zijn.

Typerend voor de kinderen die geplaatst zijn in gezinshuizen is de aanwezigheid van hechtingsgerelateerde problemen zoals een reactieve hechtingsstoornis en kenmerken van sociaal-emotionele of fundamentele onthechting (Leloux-Opmeer, Kuiper, & Scholte, 2015). Op psychosociaal gebied beschouwen de biologische ouders het gedrag van hun kinderen echter als goed hanteerbaar. Dit in tegenstelling tot de gezinshuisouders die kort na plaatsing vaak ernstige

gedragsproblemen bij de geplaatste kinderen zien, waarbij aandachtsproblemen, sociale problemen en agressie op de voorgrond staan. Ook geven gezinshuisouders relatief vaak aan dat het kind weinig oog heeft voor de gevoelens van de ander, zich niets van de ander aantrekt en zich niet schuldig voelt en spijt of berouw heeft als het zich misdragen heeft. Tussen de gezinshuisouder en het kind is dan ook regelmatig sprake van conflicten (Leloux-Opmeer et al., 2015). Deze bevinding is een extra pleidooi voor het vierde en vijfde thema dat ook bij pleegzorg als cruciaal voor de werkzaamheid worden gezien, namelijk de training, bijscholing en begeleiding van gezinsouders en biologische ouders, en het aanbieden van effectieve interventies wanneer ontwikkelingen in het gezinshuis daar aanleiding toe geven.

Residentiële jeugdhulp

Wanneer een jeugdige in een residentiële leefgroep verblijft, is het van belang om zowel voorafgaand, tijdens als na de plaatsing gezinsgericht te denken en werken (De Lange, Addink, Haspels, & Geurts, 2017; Huefner, Pick, Smith, Stevens, & Mason, 2015). Een beter gezinsfunctioneren hangt namelijk samen met positieve behandeluitkomsten (Sunseri, 2019). Gezinsgericht werken houdt in dat het oorspronkelijke gezin van de jeugdige actief betrokken wordt bij de hulp en er oog is voor de onderlinge interacties en samenwerking tussen de ouders en pedagogisch medewerkers. Er zijn verschillende methodieken ontwikkeld waarvan een aantal wordt ondersteund door wetenschappelijke evidentie (Geurts, 2010; Simons, 2018; zie ook hoofdstuk 9). Gezinsgericht werken hangt samen met een korte verblijfsduur in de residentiële jeugdhulp en een frequenter terugkeer van jeugdigen naar huis, maar wordt in de praktijk nog maar beperkt uitgevoerd (Bastiaanssen et al., 2019).

Een ander specifiek element dat samenhangt met betere uitkomsten voor jeugdigen in de residentiële jeugdhulp is een positief sociaal klimaat of leefklimaat op de groep (Leipoldt, Harder, Kayed, Grietens, & Rimehaug, 2019; Van der Helm, 2011; zie ook hoofdstuk 7). Met een positief leefklimaat wordt bedoeld dat pedagogisch medewerkers zorgen voor de structuur die nodig is op de leefgroep, en dat ze tegelijkertijd aandacht hebben voor de individuele jeugdige en zijn zorgen, eigenaardigheden, spanningen en plezier (De Lange et al., 2017). Een positief pedagogisch klimaat hangt samen met minder negatieve invloeden van jeugdigen op elkaar (Huefner & Ringle, 2012). Het creëren van veiligheid is een belangrijk onderdeel van het leefklimaat, omdat uithuisgeplaatste jeugdigen vaak kwetsbaar zijn voor mishandeling en (seksueel) misbruik (De Lange et al., 2017). Als pedagogisch medewerkers willen weten of het klimaat positief en veilig is dan zijn de jeugdigen zelf de beste informanten. Er zijn verschillende instrumenten die kunnen helpen bij het in kaart brengen van het pedagogisch leefklimaat om vervolgens met elkaar de uitkomsten te bespreken (Leipoldt et al., 2019). Voor meer informatie over het in kaart brengen en realiseren van een positief en veilig pedagogisch klimaat verwijzen we naar de Richtlijn Residentiële jeugdhulp (De Lange et al., 2017) en hoofdstuk 7 van dit boek. Voor het equivalent in het onderwijs (het klasklimaat) is de SECCI beschikbaar (Beld, Van der Helm, Kuiper, De Swart, & Stams, 2017; zie ook hoofdstuk 14).

Tenslotte is nazorg een specifiek werkzaam element van residentiële jeugdhulp. Wanneer een jeugdige de residentiële jeugdhulp verlaat zijn de problemen vaak wel verminderd, maar nog niet over (De Lange et al., 2017). Na plaatsing gaan jeugdigen terug naar huis of zelfstandig wonen (veelal fasegewijze opbouw van zelfstandigheid, zoals kamertraining of begeleid wonen). Jeugdigen die terug naar huis gaan hebben vaak betere uitkomsten dan jeugdigen die zelfstandig gaan wonen (Harder, Kalverboer, & Knorth, 2011). Dit tezamen benadrukt nogmaals het belang van gezinsgericht werken (voor, tijdens en na de plaatsing). In het geval van zelfstandig wonen is de overstap van

plaatsing naar zelfstandigheid vaak groot, waardoor het van belang is dat de hulpverlener samen met de jongere in kaart brengt waar hij of zij hulp bij kan gebruiken. Dat kan gaan om praktische vaardigheden die horen bij zelfstandigheid (omgaan met geld, gezond eten), dagbesteding (werk, school) en vrijetijdsbesteding (opbouwen sociaal netwerk). Hoewel nazorg vaak als belangrijk wordt gezien, blijken de uitkomsten van nazorg tegen te vallen en is het niet duidelijk uit welke elementen nazorg precies moet bestaan om effectief te zijn (Harder et al., 2011).

Wat werkt bij specifieke problematiek van uithuisgeplaatste jeugdigen

Veel jeugdigen die uithuisgeplaatst worden kennen een voorgeschiedenis van stressvolle levensgebeurtenissen ('life events'), zoals verwaarlozing, emotionele, fysieke en seksuele mishandeling, en vertonen symptomen van post-traumatische stress (Grietens, Van Oijen, & Ter Huizen, 2012; Strijker, & Knorth, 2009; Van Grinsven & Holdorp, 2015). De gedragsproblemen die bij uithuisgeplaatste jeugdigen kunnen worden waargenomen – of het nu om externaliserende (agressie, oppositioneel gedrag), internaliserende (depressie, suïcidaal gedrag) of gehechtheidsproblemen (bv. gedesorganiseerde gehechtheid) gaat (zie ook hoofdstuk 2 en 3) – zijn vrijwel altijd te relateren aan traumatische ervaringen in het (recente) verleden. Het is dan ook zaak bij elke jeugdige na te gaan of en op welke wijze sprake is van ervaren trauma, en hier in de bejegening en behandeling nadrukkelijk rekening mee te houden (zie ook hoofdstuk 4). In dit verband wordt wel gesproken over *trauma-sensitief* opvoeden en begeleiden.

Bath (2008) onderscheidt in dit verband drie aspecten die jeugdigen kunnen steunen, namelijk het bieden van een veilige omgeving, het stimuleren van positieve relaties met anderen en het bevorderen van emotie- en impulsregulatie van jeugdigen. *Veiligheid* is de basis voor de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Niet voor niets vormt dit het meest belangrijke principe in de door Whittaker en collega's (2016) opgestelde consensusverklaring met betrekking tot therapeutische residentiële zorg (TRZ) voor jeugdigen: "We zijn ons er sterk van bewust dat het eerste basisprincipe waarop therapeutische residentiële zorg gefundeerd moet zijn is: *primum non nocere* – allereerst geen kwaad doen. Daarom moet 'veiligheid voorop' het leidende principe zijn bij het ontwikkelen en implementeren van TRZ-programma's" (p. 275). In dit kader is het ook opmerkelijk dat uit een meta-analyse naar het verband tussen het leefklimaat in jeugdinstituten en antisociaal gedrag van jongeren bij follow-up blijkt dat *ervaren veiligheid* de belangrijkste voorspeller is: hoe meer veiligheid door jongeren wordt ervaren, hoe kleiner de kans is op antisociaal gedrag in de toekomst (Eltink et al., 2019).

Wat betreft *positieve relaties met anderen* is de relatie tussen de jeugdige en de pleegouder(s) of de pedagogisch medewerker(s) cruciaal, en meteen ook de belangrijkste 'oefensituatie' voor het kind. Wanneer het lukt om in deze relatie positieve ervaringen op te doen ontstaat er een basis voor het (weer) opbouwen van (een) gehechtheidsrelatie(s) – iets dat bij veel kinderen is gefrustreerd (Van IJzendoorn, 2010). Er zijn (korte) trainingen ontwikkeld om het sensitief en responsief reageren van pleegouders of pedagogisch medewerkers te bevorderen, waarbij videofeedback een probaat hulpmiddel blijkt te zijn (Bartelink, 2013).

Het derde aspect – het bevorderen van *emotie- en impulsregulatie* – betekent dat wanneer een jeugdige heel erg boos, angstig of verdrietig wordt, deze hulp nodig heeft om weer in een rustige toestand te komen. Er zijn meerdere manieren om dit te ondersteunen. Tijdens een emotionele uitbarsting van een jeugdige is het belangrijk om als begeleider rustig te blijven. Wanneer een begeleider in contact blijft met de jongere kan dat de jongere helpen om rustig te worden (Van Grinsven & Holdorp, 2015). Met aanrakingen dient de opvoeder/begeleider voorzichtig te zijn, zeker

wanneer een jeugdige mishandeling of misbruik heeft ervaren en ‘aanrakingen’ heeft moeten ondergaan waar geen controle op kon worden uitgeoefend.

Van Grinsven en Holdorp (2015) onderscheiden in hun kennisdocument nog twee aanvullende componenten bovenop de drie hiervoor genoemde: samenwerken met ouders en psycho-educatie. Het is voor de verdere ontwikkeling van opgenomen kinderen of jongeren belangrijk dat de *verbinding met hun biologische ouders* in principe niet wordt verbroken. Jeugdigen kunnen zich gemakkelijk schuldig voelen aan de ‘toestanden’ in hun gezin van oorsprong of aan de moeizame relatie met hun ouders. Een balans vinden in het contact tussen ouders en kind waar vooral de laatste bij kan gedijen, is een niet gemakkelijke maar wel belangrijke taak voor pleeg- en gezinshuisouders of pedagogisch medewerkers (zie ook Geurts, Noom, & Knorth, 2011; Harder, Knorth, Kalverboer, Tausendfreund, & Knot-Dickscheit, 2018).

Psycho-educatie, ten slotte, betekent dat de jeugdige uitleg krijgt over de mogelijke effecten van traumatische ervaringen. Vooral bij zgn. ‘complex trauma’ (Van der Kolk, 2005)⁵ is het zaak dat jeugdigen leren begrijpen dat hun reacties op bepaalde situaties minder met die actuele situatie van doen hebben en meer met in het verleden opgedane nare ervaringen. Veel kinderen dragen als het ware een koffertje mee met (negatieve) opvattingen over zichzelf, over anderen, en over de wereld in het algemeen. Ze zijn vaak hyperalert op mogelijk gevaar en kunnen gemakkelijk in de reflex schieten van vechten, vluchten of verlamd raken. Door hierover uitleg te geven kan de jeugdige op termijn zijn of haar reactierepertoire verbreden.

Voor meer specifieke interventies bij jeugdigen met ernstige (externaliserende of internaliserende) gedragsproblemen, gehechtheidsproblemen en traumatische ervaringen verwijzen we naar de Databank Effectieve Interventies (DEI) van het Nederlands Jeugdinstituut (NJI). In de DEI staat goed beschreven welke goed onderbouwde en effectieve interventies in het Nederlandse jeugdveld worden uitgevoerd⁶. Er zijn daarbij 58 interventies gericht op jeugdigen (in een instelling, specialistisch) en 17 interventies (gezinsgericht, specialistisch) gericht op het gezin die ingezet kunnen worden bij uithuisgeplaatste jeugdigen. Ook verwijzen we naar de Richtlijnen Ernstige gedragsproblemen, Problematische gehechtheid en Trauma voor meer specifieke informatie over de diagnostiek en behandeling bij die problematiek.

Samenvatting en opzet deel III werkzame ingrediënten

In dit hoofdstuk hebben we de meest relevante werkzame ingrediënten in hulp bij uithuisplaatsing beschreven. We zijn ingegaan op 1) wat in het algemeen werkt bij jeugdigen in de jeugdhulp, 2) wat in specifieke hulpvormen werkt waarbij er sprake is van een uithuisplaatsing, namelijk pleegzorg, gezinshuizen en vormen van residentiële jeugdhulp en 3) wat werkt bij specifieke problematiek die vaak voorkomt bij jeugdigen die te maken krijgen met een uithuisplaatsing. De combinatie van algemeen werkzame factoren en specifiek werkzame elementen maakt dat een behandeling effectief kan zijn voor uithuisgeplaatste jeugdigen. Wat betreft algemeen werkzame factoren lijkt de samenwerkingsrelatie tussen jeugdige en hulpverlener in het bijzonder van belang in hulp aan uithuisgeplaatste jeugdigen. Verder zijn onder andere gezinsgericht werken, helderheid over het toekomstperspectief (terug naar huis, of naar zelfstandig wonen), goede begeleiding van pleeg- of

⁵ Van der Kolk (2005) beschrijft ‘complex trauma’ als “het ervaren van meervoudige, chronische en aanhoudende voor de ontwikkeling nadelige traumatische gebeurtenissen, meestal van interpersoonlijke aard, en met een start vroeg in het leven van een kind.”

⁶ www.effectievejeugdinterventies.nl

gezinshuisouders, een positief pedagogisch leefklimaat en nazorg werkzame elementen van pleegzorg, gezinshuizen en residentiële leefgroepen. Als het gaat over wat werkt bij specifieke problemen is het belangrijk voor hulpverleners om te realiseren dat uithuisgeplaatste jeugdigen voorafgaand aan de plaatsing vaak stressvolle gebeurtenissen hebben meegemaakt zoals huiselijk geweld en mishandeling. Wat werkt voor jeugdigen is een veilige omgeving bieden, positieve relaties met anderen stimuleren en emotie- en impulsregulatie bevorderen.

Ondanks dat we veel weten over wat werkt voor uithuisgeplaatste jeugdigen, wordt deze kennis nog onvoldoende toepast (Van Yperen, 2013; Van Yperen, Van de Maat, & Prakken, 2019). Inmiddels zijn professionele richtlijnen gemaakt om de beschikbare kennis beter toepasbaar te maken. Daarnaast kampt de sector met bezuinigingen en is de werkdruk hoog. Dit hoofdstuk benadrukt het belang voor hulp die werkt voor een kwetsbare groep. De ontwikkeling van de uithuisgeplaatste jeugdigen staat onder druk door de vele breuken waarmee zij in hun leven te maken krijgen, waaronder overplaatsingen tussen pleeggezinnen en instellingen, en de verstoorde of soms afwezige verbinding die kinderen daardoor ervaren met hun gezin, hun netwerk, onderwijs, de leefgroep en de samenleving (Bastiaanssen et al., 2019). Daarom is dit hoofdstuk mede een oproep aan professionals in de praktijk en beleidsmakers die zich bezighouden met jeugdzorg om hulp voor uithuisgeplaatste jeugdigen zo te organiseren dat het voor jeugdigen een veilige plek is van waaruit zij terug naar huis kunnen, zo gezinsgericht mogelijk kunnen opgroeien, zichzelf kunnen ontwikkelen en echt iets kunnen opbouwen.